
ORDMAGNETEN

Nitten tekster
om sprog og litteratur

til Jørn Lund
i anledning af 65-års-dagen

ORDMAGNETEN
NITTEN TEKSTER OM SPROG OG LITTERATUR

Ordmagneten

NITTEN TEKSTER OM
SPROG OG LITTERATUR

*til Jørn Lund
i anledning af 65-års-dagen*

GYLDENDAL

Ordmagneten. Nitten tekster om sprog og litteratur

Redaktion

Laurids Kristian Fahl, Jesper Gehlert Nielsen & Lars Trap-Jensen

under medvirken af

Thomas Hansen, René Herring,

Henrik Lorentzen og Nicholas Reinecke-Wilkendorff

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab

© 2011 Gyldendal og forfatterne

Omslag: Ida Balslev-Olesen

Sats: Laurids Kristian Fahl

Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

Printed in Denmark 2011

ISBN 978-87-02-11119-4

www.gyldendal.dk

INDHOLD

Fortale 7

Benny Andersen
Ordmagneten Jørn Lund 11

Henrik Andersson
Syndig eller fyndig? 13

Hans Boll-Johansen
Oversætternes Himalaya 31

Lars Brink
En *om*-tolkning 57

Torben Brostrøm
Marcel og pigerne 69

Torben Christiansen & Lars Trap-Jensen
Affaldet fra det rigtige sprog 81

Frans Gregersen
Sildig Opvaagnen, men til hvad? 103

Erik Hansen
Spændingsfelter 129

Bertel Haarder
Sprog er også indhold 137

Elisabeth Møller Jensen
En verden, der er som sunket i havet 143

Sabine Kirchmeier-Andersen
Sgriver sgu sårme de passer mar 159

Georg Metz
Det elektroniske domænetab 177

Finn Hauberg Mortensen
Manifest 191

Johannes Riis
Glæden ved at være tosproget 203

May Schack
Vejen til den sande sætning 215

Jens Smærup Sørensen
Om eufori og fortvivlelse 235

Niels Birger Wamberg
De tidligste års poesi 247

Vigdis Ystad
Om Henrik Wergeland og norsk scenespråk 259

Per Øhrgaard
Grimm og Grass 283

EN OM-TOLKNING

Lars Brink

Det lavsociale overflødige *at* er behandlet i Lars Brink og Jørn Lund: *Dansk Rigsmål*, § 122. Kort og klart og med en mængde af genuine talesprogseksempler, som man leder forgæves efter i ældre behandlinger. Jeg tillader mig denne delvise selvros, da det var dig, Jørn, der her var pennefører.

Det overflødige *at* er som bekendt dét *at*, der fakultativt kan følge næsten ethvert konjunkional: *den første gang at, eftersom at, fordi at, hvis at, hvem at, hvor at, hvordan at, hvorfor at, ligesom at, mens at, når at, når nu at, om at, selvom at, som at, som at der, så længe at* m.fl. Et par eksempler:

..., men hvor at jeg kender den fra, det ved jeg ikke.

dér hvor at Forum ligger nu.

... den dag at de skulle holde skovtur.

Det er remser som at man ...

De eneste konjunktioner, der ikke umiddelbart har kunnet tage *at* (i hvert fald i lavkøbenhavnsk), er *da* og *hvad* – vel af lydlige grunde. Står der noget imellem, går det fint: *Da så at ... – Sig mig hvad pris at jer smør er i ...* (*Ømålsordbogen*, der dog også har et eksempel på *hvad at*). Hertil kommer bogsprogsord som fx *skønt*. Jeg kan heller ikke

forestille mig vore gamle arbejder-meddelere født 1875 og frem sige *ifald at, såfremt at, hvilket at*, men dét gør vor tids halvstuderede røvere i et vist begrænset omfang (se inter-
nettet). For den følsomme er det søsygefremmende.

Lidt for sig selv står *som at* med 'udeladt' *som*: *Det her kort at der var i vinduerne ... – Jeg skal ha' det at jeg har givet præsten!* Det relative *som at* dukker op i slutningen af 1600-tallet (Brink 2005), og historisk er relativt *at* uden foranstående *som* sikkert opstået af den sædvanlige *som*-udeladelse (*en mand (som) du kender*), men jeg tror ikke, at de lavsprogstalende 200 år senere oplever nogen udeladelse. Det relative *at* er en ikke-overflødig præciserende underordnende forbinder, mens de førnævnte udgør en uspecificerende overflødig forbinder, der blot signalerer »nu følger en ledsætning«. Hvilket allerede *er* signaleret. At der ikke opleves nogen udeladelse foran relativt *at*, fremgår ret klart af, at det relative *at* også kan bruges adverbielt: *Så næste gang at Poulsens de sku ha gæster ...*, for her har *som* i mands minde været umuligt og kan derfor ikke føles udeladt.

Så at sige alle klassiske dialekter og alt lavsprog har haft rigeligt med fakultativt overflødig *at*, og de fleste typer kan belægges overalt i landet. (*Jysk Ordbog, Ømålsordbogen, Koe-foed* 1971). I lavsprog kommer dette overflødige *at* dermed på linje med det almindelige fakultative *at* i eksplikativ ledsætning (*De sagde (at) de ikke havde råd*), og lavsproget får derved, som Erik Hansen 1983 så glimrende har påvist, en simplere grammatik på dette punkt end skrift-/højsproget.

Gammelt fællestræk

Som alle gamle lavsociale sprogræk er også dette træk op-

rindelig fælles for høj og lav (*Dansk Rigsmål*, § 136). Jeg har fundet belæg i den almindelige litteratur tilbage til Vedel i 1500-tallet, men det vrimler bestemt ikke med dem. Erik Hansen 1983 har umaget sig med at finde dem: Kalkars Ordbog, Brorson, Ewald, H.C. Ørsted, Blicher, Heiberg, Brandes. – Adam Øhlenslæger (født 1779 i København), hvis hjem ikke ligefrem var akademisk/højsocialt, men dog var et hjem med orgel (faderen slotsforvalter), skrev engang før 1802: »Om Aftenen naar at Solen nedgaar«, men rettede det senere, da det indlemmedes i *Digte*, 1803 (Rosenberg 1916). Frederik Høegh-Guldberg (født 1771) kalder det i 1814 »overflødigt og skadeligt« (Hansen 1983), men altså ikke »simpelt«. Og Kristian Mikkelsen (født 1845 i København) skriver:

I daglig tale, sjælden i skrift, indskydes *at* ofte efter et underordnende bindeord ikke blot i sådanne tilfælde, hvor der tidligere har været et *at*, f.eks. *idet at, inden at, indtil at, fra at, til at, fordi at, så fremt at, undtagen at, uagtet at*, men også i mange andre tilfælde, f.eks. *den-gang at, når at, mens at, førend at, så længe at, så snart at, hver gang at, siden at, dersom at, hvis at, medmindre at, uden at, skönt at* [!], *hvorvel at, som at, ligesom at*. (Mikkelsen 1911: 513)

Altså »daglig tale«, ikke »simpel tale«, hvad der ingenlunde skyldes en angst for at sige, at nogle mennesker i visse henseender står lavere end andre, for senere hedder det uden lighedshysteri:

I lidt simpel tale føjes undertiden til et henførende hen-

visningsord *at*, f.eks. *Hun sad i den port, som at hun altid sidder. Jeg bor i det samme hus, hvor at jeg altid har boet, og når som eller hvor udelades, kommer et sådant at til at stå som henførende henvisningsord, f.eks. Hvad var det, at han sagde? Det er nu det andet Sted, at Præsten paa Prædikestolen jager mig ud af Kirken* (Blicher) ... I simpel tale bruges undertiden *og* som henførende henvisningsord, f.eks. *Der er noget og hedder Undskyldning* (Karl Larsen). (Mikkelsen 1911: 298)

Hvad Mikkelsen kaldte *daglig tale*, kalder Aage Hansen (født 1894 i Kolding) et halvt århundrede senere *lavere talesprog*: »I lavere talesprog understøttes *hvis* ofte af *at* ...« (Hansen 1967, bd. 3: 387, tilsvarende s. 418 om *når at, inden at* osv.).

Højsproget har altså skyet det overflødige *at* mere og mere ligesom det almindelige traditionelle skriftsprog hos 'gode og øvede' professionelle skribenter. Om *at* også i *lav*-sproget er på retur gennem 1900-tallets første halvdel, kan ikke siges med bestemthed, eftersom det overflødige *at* alle dage kun har været fakultativt og forholdet derfor er svært at undersøge. Væsentligt er det imidlertid, at polariseringen mellem høj og lav for en gangs skyld ikke kulminerer omtrent med 1900-generationen, men fortsætter indtil ca. 1940'erne. I *Dansk Rigsmåls højsprogs-materiale* har vi en del belæg hos meddelere født før 1920 på *før at, indtil at, inden at, siden at* og det berygtede *fordi at*, men (bortset fra det sidste) så heller ikke senere. Selveste fru baronesse Blixen (født 1885 i Rungsted) siger således *siden at* og *fordi at* (oftest dog *for dét at*; sande aristokrater springer op og falder ned på små skolemestre!). Og en så ulastelig forfatter som Jacob Paludan (født 1896 i København) til-

lader sig at skrive »længe før at Planen om at bygge Babylon var modnet« (*Fugle omkring Fyret*, 1925, s. 13). I højsprog af min egen årgang er selv disse få *at*-forbindelser blevet sprogfremmede. Jeg vil ikke påstå, at der aldrig ved tøven er undsluppet mig et *fordi at* eller et af de andre, men de klinger ikke for sproget, som de skal. Og dét har selvfølgelig hverken at gøre med skolemestre (jeg er immun) eller med, at de er overflødige. Redundans er en uundværlig hjælp i kommunikation. Hvis man generelt reagerede imod redundans, måtte man jo bandlyse forbindelser som *Du er ligesom Ib – Det var et dejligt vejr – Han havde noen grimme ar på halsen – Det, at han driller hende, gør ikke så meget – Vi må vide om du kommer eller ikke kommer!* samt Erik Hansens morsomme typer: *overfrakke, ringeklokke*.

To typer i skrift-/højsproget bør lige nævnes. I forbindelsen *efter at* har det, modsat de ovennævnte, netop været et adelsmærke at *medtage* 'at'. Det er ingen undtagelse, eftersom skrift-/højsproget åbenbart har opfattet *efter* som en præposition (og ikke en konjunktion). Hvor en præposition styrer en ledsætning, har *at/om* nemlig traditionelt været obligatorisk. Dermed er også det obligatoriske *at* i hensigtskonjunktionalet *for at* forklaret, eftersom *for* her er semantisk = præpositionen *for*, ikke konjunktionen *for*. Man kan derimod undre sig over, at *før* åbenbart blev følt som en konjunktion, ikke en præposition, idet skriftsproget siden ca. 1900 normalt har skyet *før at*, omend der som nævnt var sprækker i den regel (jf. Mikkelsen, Aage Hansen, Paludan ovenfor).

Lad mig også lige nævne to typer, der hører med i billedet: ønskesætninger som *Gud, hvor at jeg forstår dem* (internettet), *Bare at ...!*, *Gid at ...!* (ikke med i § 122) og *det-*

kløvninger a la *Det er åreknuder at jeg har!* (medtaget i § 122). Dem kommer jeg ikke nærmere ind på. Lad mig også slå fast, at jeg i denne artikel hverken forsøger at forklare *at*'s generelle historiske opståen eller deroute.

Hvordan er det gået *at* siden § 122?

Til at besvare spørgsmålet, hvordan det er gået med *at* siden 1975, er internettet velegnet. Når man vel at mærke holder sig fra Google, hvis søgeprogram er behæftet med groteske fejl (hvad jeg ikke er den første, der har opdaget). Yahoo virker derimod tilforladelig. Naturligvis risikerer man, at en og samme tekst, fx et slogan eller en pop-titel, figurerer i hundreder af belæg, og naturligvis kan programmet ikke filtrere norske tekster på danske hjemmesider fra, ligeså lidt som programmet (ly)ser rødt, når en borger af endnu mere fremmed herkomst end norsk forsøger sig på dansk. Men når det kun gælder om at fastslå eksistensen af diverse *at*-konstruktioner samt grov-forholdet mellem disse og den tilsvarende konstruktion uden *at*, er Yahoo god nok. Jeg har i hvert fald ingen indlysende fejl fundet. – Jeg kan derimod ikke bruge skønlitterære tekster, der jo skyr overflødig *at*, og heller ikke Infomedia, hvis tekster er skrevet af journalister, som godt kan mistænkes for hist og her at være påvirket af skriftsprogets traditioner.

De moderne herhenhørende *at*-konstruktioner kan inddeles i fire typer:

1) Overflødig *at* er afgang ved døden:!*Det relative som at (fx en x, som at jeg kender)* kan jeg ingen belæg finde på, hvad

der må sammenholdes med ca. 450.000 belæg alene på relativt *som*. Relativt *at* uden *som* findes, men yderst sjældent, hvor korrelatet er nominalt, nemlig under 0,002 % af alle sådanne relative *som*-konstruktioner. Fx:

det var noget at jeg kan bruge tak.

Lidt flere, men under 2 %, er der, hvor korrelatet er adverbialt:

men hver gang, at jeg tilslutter min telefon ...

Naturligvis er der stadig gamle mennesker (som holder sig langt væk fra internettet) med relativt (*som*) *at* i behold, men ellers synes dette *at* yt.

2) Overflødig *at* udgør under 1 %: *Når at, når nu at, mens at, hvis at, selvom at, ligesom at, hvem at, hvilket at* (relativt/interrogativt), *hvor at* (relativt/interrogativt), *hvorfor at* (kun interrogativt), *inden at*. Lad mig citere et enkelt belæg:

Jeg har været med til at skrive ansøgninger til Landsbyggefonden og det daværende Socialministeriet, ligesom at jeg har lært at skrive politiske notater og indstillinger til ...

(et eksklusivt eksempel på en selvdementerende ytring!).

3) Overflødig *at* udgør 1-5 %: *Fordi at, før at, siden at*. *Fordi at* udgør ca. 3 % af *fordi*-ledsætningerne. Mht. de to sidste vil jeg nødig give mere præcise tal, for de forskellige

tekststrengene: *før (at) jeg, før (at) du* osv. giver ret forskellige resultater. Netop disse tre *at*-konstruktioner var blandt dem, højkøbenhavnske meddelere født før 1920 ikke sjældent brugte, ligesom de ikke var helt usynlige hos samtidens skribenter. – Til gruppen hører også *eftersom at*, der fylder hele 3 % – overraskende, fordi den er umulig i højsprog af min og ældre årgang, og marginal i ældre lavsprog, der normalt slet ikke benyttede glosen *eftersom*. Men vi må bøje os for internettet.

4) Overflødigt *at* udgør ca. 20 %: *!som om at*.

Hvorfor er *som om at* stormet frem?

Alle overflødige *at*-forbindelser undtagen den sidstnævnte udgør en yderst beskedne andel af de pågældende ledsætninger. Der kan ikke være tvivl om, at de er gået tilbage i betragtning af, hvor almindelige de var tidligere i lavsprog inkl. dialekter. Ganske vist afspejler internettet ikke talesproget helt og fuldt. *At*-forbindelserne er givetvis lidt hyppigere i tale, for det overflødige *at* bruges i nogen grad som tøve-markør: ... *men når nu atttøøøh ...*, og dén tøven overfører man ikke til tastaturet, bl.a. fordi ingen truer med at berøve én ordet. Men om nogen stor forskel drejer det sig ikke, tør jeg hævde. Overflødigt *at* er ret sjældent i tale. Undtagen altså *som om at*. Og det var egentlig dette *at*'s vældige frekvens i forhold til hine, jeg ville prøve at forklare. Alt det foregående tjener blot som baggrund herfor.

Om i *som om* er naturligvis den underordnende konjunktion *om* i betydningen 'hvis', en betydning af ordet, der før år 1500 var helt normal – og stadig er det i svensk – men

som i dag går på krykker i fraser som *om ikke før så siden*, *om også*, *om jeg så må sige* o.l., idet *hvis* næsten helt har bemægtiget sig dets konditionale betydning. Formentlig oplever sprogbrugerne først og fremmest *som om* som en konjunkional helhed. Fonetikeren lægger mærke til, at der er obligatorisk stød i *som 'om*, hvad der ikke er i *om* alene, når det en sjælden gang står trykstærkt: *Jeg 'ser ['om] det regner!* Stødet er dog nok oprindeligt, for dels er det lyd-historisk ventet (gammeldansk *m*-forlængelse giver datidig stødbasis, der senere udløser stød, jf. *tam*, *lem*), dels har vi gamle meddelere, der i den specielle konstruktion "*Om jeg blev glad!* – "*Om jeg begriber det!* har stød på *om*. Under alle omstændigheder har alt københavnsk materiale stød i *som om*.

Min forklaring på *som om at's* kæmpesucces er, at sprogbrugerne ubevidst har omtolket *om* fra konjunktion (eller ingenting!) til præpositionen *om*, der overvejende har stød i københavnsk, når den styrer ledsætning (*vi vædder 'om/om at Klaksvig vinder*). Stødet har bidraget til omtolkningen, men vigtigt har det også været, at *om* = 'hvis' efterhånden er blevet helt marginalt. I samme øjeblik man ubevidst jævnfører *om* i *som om* med præpositionen *om*, kommer *at* af sig selv, idet præpositioner overvejende tager ledsætningsstyrelse med *at*.

Det nye fremstormende *som om at* er ikke ganske nyt. Redaktør Henrik Andersson, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, fortæller mig, at hans dansklærer i gymnasiet i 1970'erne ivrede kraftigt imod det. I dag ses det til overflod i aviser o.l.

Præposition + styret *at*

Præposition + styret *at* + ledsætning er i klart overtal på internettet (over manglende *at*), hvad det jo også bør være, hvis min forklaring af *som om at* er noget værd. Men det ustyrlige danske sprog synes netop i disse år at være i gang med også at spare på dette *at*, hvad der for så vidt ikke er mærkeligt, hvis jeg har ret i, at (!) de overflødige *at*'er er gået stærkt tilbage. Ganske vist kaldes *at* styret af præposition ikke overflødigt – det efterfølger jo ikke en anden konjunktion – men reelt er det overflødigt. Både fødselsdagsholderen og jeg har, uafhængigt af hinanden, lagt mærke til vor tids fravær af dette *at* – endda i professionelle tekster. Nettet opviser talrige eksempler:

men jeg tænker på jeg ikke vil stresser hunden unødigt,
hvis den bare ikke ...

Men som sagt: *At* er stadig i stort flertal. Strengene *jeg tænker på (at) jeg ikke* giver således 92 % *at*-forekomster. Strengene *tænk på (at) du* også 92 % *at*. Strengen *tendensen til at man* giver 100 belæg, mens den samme uden *at* giver 0.

Gys

Måske en og anden læser gys er lidt ved eksempler som *men prøv at tænk [!] på, du lukker ham ikke ind i dit liv* eller *tænk på du kan blive arbejdsløs*. Dét gør jeg selv. Skønt jeg lever af at beskrive sproglige underligheder, der for 90 procentes vedkommende strider imod mit eget sprog, er der enkelte fremmede træk, der irriterer mig. Hvortil manglende *at*

styret af præposition hører. (Og jeg gætter forsigtigt på, at noget lignende gælder min ven, fødselsdagsholderen, men dét får ingen ham til at indrømme offentligt). Er jeg så alligevel en sur gammel mand? Bestemt nej. Man må gøre sig klart, at sprog, blandt andet, er en shit-detector (Hemingways udtryk!), som vi konstant bruger, når vi taler og skriver; faktisk retter vi os selv flere gange i minuttet (ingen kan tale spontant i et minut eller på tastaturet improvisere 5 linjer, uden fejl). Jeg har tidligere vist, at denne indre fejlfinder kan påvises hos 3-årige børn. Men for at fejlfinderen kan fungere, må fejlene (de træk, der strider imod afsenders sprogkode) jo på en eller anden måde 'lyse op' som noget frastødende, ellers udebliver motivet til at rette dem. – Vi bliver ikke sure mænd af denne mekanisme, for den er plantet i os alle, omend detektoren hos nogle er mere følsom og nøjeregnende end hos andre. Jég er særdeles nøjeregnende med dette lille tryksvage *at*. Men hvad der distancerer mig fra de vrede pensionerede oberster og rektorer, er, at jeg ikke aktivt vil drage til felts mod manglende *at*, eftersom jeg erkender, at min *at*-tørst (efter præposition!) ikke deles af ret mange, og at sproget vil klare sig fint uden dette lille overflødige ord.

Litteratur

- Brink, Lars og Jørn Lund: *Dansk Rigsmål* 1-2. København, 1975
- Brink, Lars: »Nyt om *der*«. I: *Danske Studier*, 2005
- Hansen, Erik: »Det Pleonastiske At«. I: *Danske Studier*, 1983
- Hansen, Aage: *Moderne Dansk* 1-3. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København, 1967
- Jysk Ordbog*. www.jyskordbog.dk
- Koefoed, H. A.: »Om konjunktionalet a i bornholmsk«. I: *Studier i dansk dialektologi og sproghistorie tilegnede Poul Andersen*. København, 1971
- Mikkelsen, Kristian: *Dansk ordføjningslære*. København, 1911
- Rosenberg, C.M.: »Sproglige Bemærkninger til Oehlenschlägers Ungdomsskrifter«. I: *Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed. 1894-1916*. København, 1916
- Ømålsordbogen*. København, 1992 ff.